

DOMLARDAN TOPLANMIŞ FOLKLOR ÖRNƏKLƏRİ

Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında yerli əhalinin qaraçı adlandırdığı fərqli topluluqlarla qarşılaşmaq mümkündür. Şəhər mərkəzi və ətraf yaşayış məntəqələrində yaşayan bu topluluqlar zahiri görünüşləri, yaşam tərzləri, xarakterik cizgilərinə görə yerli əhalidən fərqlənmiş, məhz bu fərqli cəhətlərinə görə də həmişə diqqəti öz üzərlərinə çəkmişlər. Vaxtilə köçəri həyat sürmüş bu topluluqları qaynar şəhər həyatı, daşdan, kərpicdən tikilmiş təmtəraqlı evlər cəlb etməmiş, onlar təbiətin qoynunda, keçədən salınmış alaçıqlarda yaşamağa üstünlük vermişlər. Azərbaycanın elə bir bölgəsi yoxdur ki, onlar orada düşərgə salmasın, alaçıqlarını qurmasınlar. Bu topluluqların azad həyatları, yaşam təzi folklorunda, ədəbiyyatda yeni-yeni personajların, xarakterlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Qaraçı, əslində bu topluluqlara kənarından, yeri əhali tərəfindən verilən addır, onlar özlərini fərqli adlarla tanıdırılar. Balakən, Zaqatala, Qax və Qəbələ rayonlarında yaşayanlar özlərini qürbət, Yevlax rayonunda yaşayanlar kürd, Ağsu, Ağdaş, Ağdam, Ağcabədi, Bərdə və Yevlax rayonunun Fəxrəddin Kərimov, Yeni Yevlax və Mehdi Hüseyn küçələrində yaşayanlar isə özlərini dom adlandırırlar. Fərqlilik təkcə bu tayfaların adında deyil, onların zahiri görünüşündə, dillərində, adət-ənənələrində də özünü göstərir. Özlərini qürbət adlandıranlar fars, Yevlax rayonunda yaşayanlar kürd, domlar isə Azərbaycan dilində danışırlar.

Domlar Azərbaycanda indiyə qədər qaraçı adı ilə tanınmışlar. Amma müşahidələr göstərir ki, qaraçı onların əsl adı deyil, yerli əhali tərəfindən verilən addır. Qaraçı adı Azərbaycan və Qafqaz ərazisində işlənmiş, dilənçiliklə məşğul olan tayfalara şamil edilmişdir. Qaraçı adının bu xalqın öz adı olmadığını onların qaraçı adını qəbul etməmələri, qaraçı deyilməsini özləri üçün alçaqlıq, təhqir hesab etmələri də sübut edir. Domlar Ağsu, Ağdaş, Yevlax, Bərdə, Ağdam, Ağcabədi rayonlarında və Dəlilməmmədli şəhərində məskunlaşmışlar.

Domlar fərqli tayfalardan, özlərinin təbiri ilə desək, təbəqələrdən təşkil olunmuşlar: əmirilər, qaralar (onlara həm də şirməmmədlilər deyilir), sarılar, bədirkilər, leştanlılar, iranlılar və s. Tayfalar çox vaxt nəslə görə deyil, ya rənginə, ya da coğrafi mənsubiyyətinə görə adlandırılmışdır. Məsələn, ən böyük nəsilərdən olan qaralar, sarılar dərisinin rənginə, bakılı, iranlı, leştanlılar isə coğrafi mənsubiyyətinə görə adlandırılmışdır. Coğrafi mənsubiyyət zamanı onların hansı əraziyə aid olduqları deyil, haradan gəldikləri əsas götürülmüşdür. Hətta nəsil mənsubiyyəti məlum olan tayfalar da çox vaxt gəldikləri yerə görə tanınmışlar. Məsələn, Ağsu rayonunda məskunlaşan Əmirli tayfası digər domlar arasında bakılı, Bərdə rayonunda məskunlaşan temirxanlılar iranlı kimi tanınır. Əmirli tayfasının Bakılı adlandırılması vaxtilə Mərdəkan, Bilgə, Buzovna tərəfdə olmaları ilə əlaqədardır. Bədirkilər Ağdam şəhərində məskunlaşmış, şəhər işğal olunduqdan sonra böyük əksəriyyəti Bakı şəhərinə köçmüşlər. Leştanlılar Ağcabədi, qaralar Ağdaş, Bərdə və Dəlilməmmədlidə, sırovlular Ağdaş şəhərində məskunlaşmışlar. Sırovluların Qaxetiya ilə bağlı olduğu, aqlı illərində oradan gəldikləri söylənilir.

Domların mənşəyi ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilir. Onların ilk dəfə XV əsrdə Qara dəniz sahillərindən keçməklə Avropaya qədəm basdıqları qeyd olunur. Onlar haqqında yazılan ilk tədqiqatlarda bu xalqın mənşəyi Misirlə əlaqələndirilmişdir. Sonralar domların dilinə dair nümunələrin toplanması, hind dili ilə müqayisə edilməsi onların dilinin qədim sanskrit dilinə yaxınlığını üzə çıxarmışdır. Bundan sonra domların Hindistan mənşəli olmaları haqqında fikir daha ağırlıq qazanmışdır.

Domlar Hindistanı tərk etdikləri tarix haqqında müxtəlif fikirlər söylənilir. Ümumi qəbul olunmuş fikir belədir ki, onlar ən azı min il bundan əvvəl Hindistanı tərk etmək məcburiyyətində qalmışlar. İran, İraq və Suriya ərazisinə gələnlər özlərini dom, Avropaya üz tutanlar rom, Ermənistan, Türkiyə ərazisində yaşayanlar isə özlərini lom adlandırmışlar. Dom/rom/lom sözlərindəki birinci səsin dəyişməsi dialekt fərqliliyindən qaynaqlandığı ehtimal olunur. Ç.Leland, F.Brokqauz, K.Patkanova və digər tədqiqatçılar bu xalqların etnik mədəniyyətləri arasındakı bənzərliyə, dillərindəki oxşar sözlərə dayanaraq onların eyni mənşəli olduğunu söyləmişlər.

Domlar, eləcə də digər qaraçı topluluqları düşdüyü xalqın mədəniyyətini, dilini, adət-ənənəsini mənimsəmişlər. Bununla belə, etnik mədəniyyətin özündə onların Hindistan mənşəli olduğunu göstərən kifayət qədər faktlar vardır. Bunların içərisində ən mühümü domların Hindistandakı kasta sistemindən irəli gələn bir çox xüsusiyyətləri bu gün də özlərində qoruyub saxlamalarıdır. Endoqam nigahlar, tayfalar arasında əmək bölgüsü, yad adamlarla ünsiyyətdən qaçmaları və s. məhz kasta sistemindən irəli gələn təsəvvürlərdir. Bundan əlavə, bu tayfalar arasında Hindistana xüsusi vurğunluq hiss olunur. Balakən, Qax rayonlarında məskunlaşan və özünü qürbət adlandıran tayfalar arasında bu, daha çox müşahidə olunur. Onlar yeni doğulan uşaqlara Cimi, Şaka, Racu, Qanqa, Qamit, Rail kimi hind filmlərinin baş qəhrəmanlarının adlarını qoyurlar. Hind filmlərinin o qədər vurğunurlar ki, sovet dövründə bu kinoları klubda izləmək üçün neçə kilometrlik yolu piyada gedirdilər. Toylarda əsasən hind mahnılarına rəqs edir, cavan qızlar alınlarına döymə vuraraq özlərini hind qızlarına bənzədirlər. Bu kimi xüsusiyyətlər göstərir ki, bu tayfaların Hindistanı tərk etmələrindən əsrlər keçməsinə, bu müddət ərzində dilini, dinini itirmələri, adət-ənənələrini unutmalarına baxmayaraq, Hindistana bağlılıq, vurğunluq bu və ya digər şəkildə yenə özünü bürüzə verir.

Düşdükləri xalqın dilini, adət-ənənəsini mənimsədikləri üçün domların folkloru Azərbaycan folklorundan heç nə ilə fərqlənmir. Bununla belə, onların inanclarının, adət-ənənələrinin öyrənilməsi Azərbaycan folkloru üçün əhəmiyyət kəsb edir. Qaraçıların etnik mədəniyyətini öyrənən tədqiqatçıların da vurğuladığı kimi, yerli mədəniyyətə məxsus bir çox unudulmuş, sıradan çıxmış təsəvvürlər çox vaxt bu xalqlar arasında qorunub saxlanılır. Onların qeydə alınması həm bizim təsəvvürümüzü genişləndirir, həm də həmin inancların izahına kömək edir.

DİLƏNMƏK HAQQINDA

O vaxdı pincilələrnən¹ qaraçıları yığıblar bir yerə. Buğdanı veriblər ki, bir torva sizin, bir torva da bunların. Pincilələrin biri deyir:

– Ə, bu buğdanın yarısını götür, şansı da, bişirək, yiyək.

Qaraçılar bunların bişmiş buğdasını oğurluyub əkiblər. Pincilələrin buğdası çıxıb, amma bizimkilərin buğdası çıxmayıb. Onda deyiblər ki, gedin, çörək atdı olsun, siz piyada. O vaxtdan qarğış eləyiblər, bu millət də onun qarğışına düşüb çöllərə. Çörək atdı, bu millət piyada.

(Söyləyici: Qəniyev Xanbala Firidun oğlu, Ağdaş rayonu, Məşəd küçəsi, təvəllüdü 1963, təhsili orta-ixtisas, ixtisası mədəniyyət işçisi).

¹ Pincilə – domların özlərindən olmayan əhaliyə verdiyi ad

Mən eşitdiyimə görə, bunlar (qaraçılar) İrandan keçəndə böyük bir millət olublar. Bunları məskunlaşdırmaq istəyiblər. Buğda veriblər ki, buğda əkin. Bunların yaşlıları deyib ki, gətirin buğdanı qovurub səpəyin, bizdən əl çəksinnər. Gətirib qovurub səpiblər. Bişmiş buğda cücərməz. Vaxtı çatanda gəlib baxıblar ki, heç nə bitməyib. Deyiblər, çıxıb gedin, siz başaran döyülsüz.

(Söyləyici: Cəbiyev Şaməddin Əliheydər oğlu, Ağsu şəhəri, təvəllüdü 1940, təhsilsiz, ixtisası bərbər).

PUL NİYƏ ƏZİZDİR?

Allahın, deyilənə görə, özü birdi, amma adı min bir. Səbr də, xaliq də, hökmdar da hamısı Allah-taalanın adıdır. Yer üzündə hərəyə bir adnan Allahı çağırmaq təklif olundu. Axırda növbə pula gəldi. Dedilər:

– Ey pul, sən də Allahı bir çağır.

Pul “ey əziz Allah” deyə çağırdı. Allah-taalanın xoşuna gəldi bu söz. Dedi:

– Pul, sən ki məni əziz deyə çağırдың, səni o qədər əziz eliyəcəm ki, sənin üstündə qardaş qardaşa qıysın.

(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

QATIR NİYƏ QISIRDIR?

Qatır pis heyvandı. Atla eşşəyin cütləşməsindən əmələ gəlir. Hər at onu qarınında saxlamır.

Süleyman peyğəmbər, Allahın məsəlli əla Məhəmmədin və ali Məhəmməd, yer kürəsində nə ənni-cinni varda, hamısının dilin bilirdi, hamısı da bunun çaarığına gəlirdi.

Günnərin bir günü çıxır taxta, deyir ki, bu heyvannarı mən yoxluycam. Görək kim mənim çaarığına tez gəlir, kim geç gəlir.

Hər heyvan gəlir. Bu qatır gələndə Süleyman peyğəmbərin çuxasının ucunu basdıyır. Pis heyvandı da. Süleyman peyğəmbər fikirrəşir ki, mən buna necə qarğıyım? Bu mənim çuxamın ucunu basdadı. Deyir:

– Ey heyvan, get, səni bala üzünə həsrət olasan.

Qatır doğan heyvan döyül. Onun dırnağından çox doğan qadın yesə, o da doğmaz.

Nə başızı ağrıdım, bütün heyvannar gəlir bunun çaarığına (bu gürzə ilan var ha, Allah ona nəhlət eləsin, adamı vurmağıynan ölməyi birdi), bu gürzə onun çaarığına geç gəlir. Süleyman peyğəmbər deyir:

– Ey heyvan, sən niyə mənim çaarığına geç gəlibsən?

Deyir:

– Ya Süleyman peyğəmbər, mən də özümə görə bir hökmdaram.

Deyir:

– Sənin hökmünü nədən bilək?

Deyir:

– Süleyman peyğəmbər, sən izin versən, mən bir şeyə nəfəs vuraram, sən onda mənim gücümü görərsən.

Süleyman peyğəmbər fikirrəşib ki, mən ayrı şeyi niyə deyim. Poladdan bunun hasası varımış. Deyir:

– Sən mənim bu hasama neyliyə bilərsən?

Deyir:

– Ya Süleyman peyğəmbər, izn versən, mən ona bir nəfəs vurram.

Deyir:

– İzn verirəm.

Allah nəhlət eləsin, nəfəs vurur. Süleyman peyğəmbər görür ki, hasa əriyir. Deyir, ayə, mən bunun hökmünü gördüm, mən buna necə qarğış eliyim? Deyir:

– Get, ey heyvan, Allah sənə nəhlət eləsin. Gecə başın ağrısın, gündüz dişin.

O biri ilannar çox bərk gedir, amma bu gürzə ilan elə yavaş gedir ki... Susdu¹. Süleyman peyğəmbərin ona qarğıışı var.

(Söyləyici: Rzayev Əhmədiyyə Qala Mirzə oğlu, Ağdaş şəhəri, Maşat küçəsi, təvəllüdü 1923, təhsilsiz, sənəti usta).

RÜSTƏM ZAL

Rüstəm Zalin babası Salsal görünməz bir pəhlivan oluf, qarşısına çıxan olmuyuf. Nəvəsi Rüstəm Zal oluf. Rüstəm Zal öz dövrünün ən güjdü pəhlivanı oluf. Əli qılınc tutanda, at minməyi örgənən hala gələndə, yetkinnik yaşında anası deyir:

– Oğul, sən ovnan-quşnan məşğulsan, güjünə də bələdəm, arxayınam. Səni basan adam tapılmaz, amma sənə bir tapşırıgım var.

Deyir:

– Ana, de.

Deyir:

– Oğul, hara gedirsən get, nəbadə günbatan tərəfə gedəsən.

Anası elə şəkildə deyir ki, elə bil orda qorxulu nəşə var. Amma Rüstəm Zal da heş kimdən qorxası pəhlivan döyüldü. Bir ana kimi eşidir onun sözünü, yoxsa gedərdi.

Bir gün tam güj bunu daşdırır ki, fikirreşdiyimdən də artıq güjüm var mənim, kimdən qorxmalıyam? Qarşıma şir çıxsın, pələng çıxsın, bəbir çıxsın, mən onnan bacarasıyam. Niyə anam mana desin ki, günabatan tərəfə getmə? Bütün günü bu söz bunu düşündürür?

Bir gün atının başını firriyir, deyir:

– Əşi, anamın nə xəbəri var! Mən ki heş nədən qorxmuram, niyə getmiyim?

Atı çapır günbatan tərəfə. Get ki gedəsən, get ki gedəsən, gün yatana qədər, yəni qüruba qədər yol gedir. Bir maneə çıxmır qabağına. Həmə günə heç ov da çıxmır. – Ay Allah, bu nə sirdi? Bir inni-cinni yox, bir heyvanat yox. Bu qədər mənzil gəldim, mənə mane olası, qorxulu bir şey yoxdu, təəccüblü bir şey yoxdu. Anam niyə tapşırif ki, günbatan tərəfə getmə? Gəldi çatdı. Enni bir çaydı. Gördü çayın üstündən iki atma atılıb. Camaat burdan körpü kimi istifadə eliyir. Atın yüyəninnən tutdu, siftə özü, arxasınca da atı bu körpünün üstünnən keşdi. Niyə keşdi? O tərəfdə gördü bir ağ qalaça var. Dedi:

– Həə! Vəşi heyvannan, qurtdan-quşdan daldalanmaq üçün ora pəriskardı, orda daldalanmaq olar. Keçim orda gejləyim, ta gejëdi, sabah da duruf gedərəm. Ta bu qədər yol gəldim, qorxulu bir şey olsa, rast gələrdi.

Atı da, özü də keçir bu körpünün üstünnən o taya. Görür kü, qalaçanın ağzı açıxdı, qapısı-zadı yoxdu. Atı da çəkir, özü də girir. Görür heş bir şey yoxdu, boş qalaçadı nə bö-yüklükdə. Görür kü, göz-göz axura oxşar yerlər var. Marağ üçün sayır, otuz iki dənə. Atı bağlıyır birinə, atın da torvasında arpa vardı, arpanı da tökür axurun birinə. At orda yeminən məşğuldu. Bir qədər oturur, tək-tənha adamdı, olanınnan-olmazınnan, Allah verən-nən qoyur qabağına, yeyir axşam yeməyini. Yuxusu gələndə girir bu axurun birinə. O boyda pəhlivan, o boyda Rüstəm Zal girir o axurun birinə. Axurda da yuxu tutur, yatır.

Bir vaxt yuxudan ayılır ki, ə, səhər açılıf, hələ günəş də xeylax qalxıb. Deyir, ə, mən nə qədər yatmışam? Durur atı azad eliyir axurdan. Arpa dolu torvanı da keçirdir atın boğazına, çənəsinin altda dayanır da, uzun yol gedir. Çayda da əl-üzünü yuyur tər-təmiz,

¹ Sus – ləng, astagəl

bir az da hava alır. Gənə atı, özü körpünün üsdünnən keçir o taya, üz qoyur gəldiyi yolnan ağzı geriyə.

Deməli, nə qədər gəlmişdisə, səhərdən də günbatana qədər yol gedir ki, evlərinə çatsın. Gəlir çatır. Hə, onu deyirəm. Yolda bir münasib yaşayış yeri yox, amma qəbirsən-nix qaralır. Deyir, yəqin yaxında yaşayış yeri var. Görür kü, yerdə adama oxşayan bir şey var, amma adam döyül. Nə mənada adam döyül? Yekə döyül, amma baş-göz, əl-ayax adamdı. Marağ üçün onu götürür, qoyur çəhmənin boğazına, deyir:

– Bunu anama marağ üçün aparajam ki, belə də adam var ey, ay ana.

Gedir, anası çıxır qarşısına.

– Ay oğul, bə beyjə sənnən nigaran qaldım, hardaydın?

Atdan düşür, əl-üzünü yuyur. Yol gəlmişdi, tozun-torpağın təmizdiyənnən sonra deyir:

– Ay ana, düzünü axtarsan, yalançılıx nəyə lazım. Axı məni sən gətirmisən dünyaya, sənə də yalan olarmı? Mənə demişdin ki, getmə günbatan tərəfə. Xeylax vaxt getmədim, amma özümü saxlaya bilmədim. Gүjüm məni vadar elədi ki, ə, niyə getmirsən? Lap qarşına şir çıxsın, bəbir çıxsın, pələng çıxsın, daa onnardan yırtıcı heyvan yoxdu a! Noolur, olsun, mən onun öhtəsinnən gəlləm, məğlub eliyəsiyəm. Niyə də getmiyim? Qoy görüm nə var orda? Ay ana, günbatana qədər getdim, heç bir ov da çıxmadı ki, oxu işə salam. Mənə mane olan bir şey tapılmadı.

– Oğlum, hara qədər getdin?

Deyir:

– Ana, getdim bir çayın sahilinə çatdım, enni çaydı.

Deyir:

– Çayın üstə nə gördün?

Deyir:

– İki dənə atma atıflar, o üzdə qalaça gördüm, ağ qalaça.

– Hə, nağardın?

– Atın yedəyinnən tutdum, özüm, at da arxamca o körpüdən keşdik. Dedim, geje vəhşi heyvan-zad hüjum çəkər, daldalanmaq üçün qalaça münasibdi. Getdim ora girdim, heç qapısı da yox idi. Girdim içəri, gördüm balaca-balaca axurrar var (Nə balacadı, bu boyda əjdaha yerrəşib orda). Atı bağladım axurun birinə, arpanı da tökdüm qabağına. At arpanı yeməknən məşğul, mən də olan-olmazımmın nahar elədim, yuxum gəlirdi, pencəyimi başımın altına qoydum, axurun birində də yatdım. Səhər açıldı, əl-üzümü yudum, bir qırax nahar elədim. Gənə gəldiyim kimi körpüdən keçdim o taya atnan, orda da atımı min-dim, çapdım gəldim. Bir maneəyə rast gəlmədim.

Deyir:

– Oğul, bir söz desəm, xof yemərsən ki?

Deyir:

– Yox.

Deyir:

– Oğul, o çayın qırağına ki çatdın, o iki dənə körpü sənin baban Salsalın ayağının lülə sümühləridi. O ennihdə çaya körpü qoyuflar. Gör özü nə böyüklühdə oluf onun! O gördüyün ağ qalaça da onun kəllə sümüyüdü. Əti tökülüf, sümüyü qalif. O açıq gördüyün qapı da onun ağzıdı. Sən ağzınnan girmisən e babanın.

Əə, Rüstəm Zal yerində bir silkələnir: “Ay Allah, yəni o boyda, cüssədə adam var? Mən babamın ağzına girmişəm demək?”

Deyir:

– Hələ o da olar. Bəs sən o yatdığın heç bilirsən nə idi? Saydın oları?

Deyir:

– Ana, maraq üçün saydım.
– Neçə dənəydi?
– Otuz iki dənə.
– Oğlum, o baban Salsalın dişdərini yeridi. Dişinin birinin yerində atını bağlamısan arpasını yeyif, birində də özün yatmışan.
– Ay ana, yəni elə?
Gör o vaxt insannar nə boyda oluf. Rüstəm Zal deyir:
– Ay ana, az qala, yadımdan çıxmışdı. Yoldan adama oxşar bir şey tapdım.
Deyir:
– Nətər adama oxşar?
Götürür qoyur stolun üstünə. Ana balaca insanı görəndə deyir:
– Bax, bax, oğul, mən bunu demək istiyirdim. Hələ bizə də şükür, bizdən sonra gələcək nəsil bular olajax (Yəni bizim nəsil).
Deyir:
– Ay ana, bunnan adam olar?
Deyir:
– Oğul, sən zornan hərəkət eliyirsən, hər şeyi zoruna çapırsan, amma bular ağılnan işdiyəhlər, ağılnan hərəkət eliyəhlər.
Deyir:
– Əşi, bu nə adamdı? Heç o mənim atımın torvasını başına keçirdəmməz?
Rüstəm Zalın da özünə görə atı varıydı. Deyəndə bu adama oxşuyan şey deyir:
– Keçirərəm torvanı, keçirərəm.
Görür səs gəlir. Deyir:
– Nə deyirsən?
Deyir:
– Sən torvanı ver, mən atın başına keçirim.
Bir torva, deyilənə görə, iki pud arpa tutur, yəni otuz iki kilo. Tulluyur torvanı qavağına, deyir:
– Di keçirt görüm.
Yol gəlmiş at, yadınnan çıxmışdı, arpa verməmişdi. Bu bəndə bilirdi bunu. Arpanı götdü, muşqurladı¹, at arpanı gördü. Başını yendirdi arpaya, torvanın qayışını tez keçirdi atın başına. At başını qaldırdı, çəhdi ee fələyin üzünə.
Dedi:
– Oğul, gördün, olar ağılnan iş görür.
Yoxsa əlini uzatmaxnan ona çatası döyüldü axı.
(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

HƏZRƏT ƏLİNİN ÖLÜMÜ

Həzrəti Əli əleyhsalam bir gün oğlanları İmam Həsəni və İmam Hüseyini çağırdı, canım fəda olsun. Dedi:
– Oğlanlarım!
Dedilər:
– Bəli!
Əlinin indi də öldüyünü heş kim deyə bilməz. Belə bir misal da var. Deyirlər ki, Əlini hər gün bir dəfə görməyən göz kor olar. Dostunu görürsən bazarda.

¹Söyləyici ağzıynan muşqurlayır.

– Ə, filankəs, filankəs.

Cavab da vermir, çıxıb gedir. Bəlkə Həzrət Əli idi? Dünyaya gəlməmişdən də yetmiş il yer üzündə oluf. Cəbrayıl ustadlığ elədi, Adəmin təqvimini yazdı. Yalan döyül bunlar. Odur ki, Əlinin öldüyün indi də heş kim deyə bilməz. Amma cismən Əli də vəfat eləməli idi, yaranmışların hamısı kimi.

Dedi:

– Oğlanlarım, Allahın yaratdığı bəndənin biri də mənəm. İmamlığım oluf, şücaətim oluf, Allah-taala “şirim” adını verir. Buna baxmıyaraq, Allahın sıravı bəndəsiyəm, mən də köçürəm həyatdan. Amma sizə iki-üç deyəcəyim var, onlara əməl eliyin.

Ağlaşllar:

– Ata, ateyi-mehriban, bizi qoyub hara gedirsən? Sən axı yerin sütunusan, göyün ləngərisən.

Dedi:

– Oğul, hər kim olur-olum, canlıyam, Allahın yaratdığı bəndəyəm. Sıravı bəndələr kimi mən də getməliyəm, dünyanı dəyişməliyəm. Mənim vəsiyyətimə qulaq asın. Mən bixaxt tamam olajam. Elə ki, dünyanı dəyişdim, gecə saxlıyarsınız. Səhər götürüləsi olajam. Səhər tezdən duruf tədərükünüzü görün (Onlar onsuz da pakdılar, onsuz da məsumdular, yumasan da olar. Amma gənə adətə görə yuyulmalıdı, Allah qarşısına pak getməliidi). Heş kəsi yuyucu təyin eləmiyin. Günbatan tərəfdən qolları dirsəyə qədər çırxanaxlı, əyaxları da dizə qədər çırxanaxlı qara bir ərəb gələjəh. Gəlib çatajax, səsini çıxartmasa da olar. İşarə eliyəjəh ki, vəzifəmi yerinə yetirməyə gəlmişəm. Onda başa düşün ki, yuyan budu. Keçəjəh yuat yerinə. Siz hazır suyunu verin, lazım olan şeyləri verin ora, işiniz yoxdu. Gəldiniz meyidi götürməyə, əyax tərəfdən girin, baş tərəfə toxunmuyun. Siz əyaxdan götürəndə görəssiniz ki, baş özü qalxdı. Bu da bir möcüzədi. Aparassınız yuata. Yuata qoydunuz, çıxın ordan. O yuyucu özü bilir nağayırır. Orda yuajax, təmizdiyif, kəfənniyif tabuta qoyulan vaxt çağırjax ki, gəlin götürün. Onda götürün qoyun tabuta. Tabutu qoyun dəvənin üstünə. Tutun ovsarınnan, dartın gəlsin. Şəhərin çıxacağında qabağınıza iki yol çıxajax. O yolayrıcında gözduyün. Görəssiniz bir qaraltı gəlir. Gəlhagəl, görəssiniz üzü niqafli bir ərəbdı. O ərəbə mənim cənazəmi təhvil verin, nə desə, ona əməl eliyin. Cənazəni gənə əyaxdan götürün, baş qalxajax, qoyun onun miniyinin üstünə və qayıdın geri, heş nə soruşmuyun. O ərəb məni götüruf hara aparır, daa o sizdih döyül.

Ağlıya-ağlıya eşidillər. Tamam olur, dünyasın dəyişir. Gecəni qalır. Sabah yuat yeri hazırranır. Fəda olduğum Əlinin dediyi kimi, görüllər ki, qaraltı gəlir. Gəlhagəl, görüllər dediyidi: qolu dirsəyə qədər, əyağı da dizə qədər çırxanaxlı qara bir ərəb gəldi. Üzü açıxdı, görünür. Başınan işarə elədi ki, ora aparın məni. Getdi öz yerinə, yuata. Bular da əyax tərəfdən girdilər xalçanı qaldırdılar, baş tərəf özü qalxdı. Qoydular yuata, çıxdılar. O yuyucu orda özü yudu, təmizdədi. Çağırdı:

– Gəlin tabuta qoyun.

Tabuta qoyuldu. Tabutu qaldırdılar, qoydular dəvənin üstünə, yedəhlərinə aldılar. İki qardaş özdəri də atın üstə. Böyük qardaş İmam Həsən idi, kiçiy İmam Hüseyin idi. Şəhərdən çıxanda gördülər ki, yolayrıcıdı. Dedi, atam buranı deyib, qardaş, gözduyək.

Gözdədilər, gördülər qaraltı gəlir. Yavaş-yavaş gəldi. Gördülər ki, üzü niqafli bir adamdı, atın üstündə elə dayanıf, buna baxanda adama zəhm oturur. Enni kürək, pəhlivan cüssəli, görkəmli bir şəxsiyyətdi, amma üzü bağıldı. Yedəyində də dəvədi. Bularnan salamlaşdı. Başınan işarə elədi ki, götürün bunu. Bular tabutun aşağısınnan yapışdılar, baş özü qalxdı. Qoydular həmən o miniyin üstünə, o pak heyvanın üstünə. Durdular.

Dedi:

– Qardaş, gedəh da, nə gözdüyürsən?

Üzü niqafı şəxs işarə elədi ki, gedin, yolunuzda olun. Bular atlarını fırradılar, gəl-dihləri tərəfə geri qayıtdılar. Bir xeylax gəldilər atnan. İmam Həsən səbirsiz idi. Dedi:

– Qardaş!

Dedi:

– Ha!

Dedi:

– Qardaş, atamızın vəsiyyətiydi ey, bilirəm. Ruhən rahat oldux, dediyi vəsiyyət yerinə yetdi. Sağ-salamat tabutu ona təhvil verdih. Əyə, başına dönüm, bəs bu hara gedir, harda dəfn olunajax? Bunun əhli-beyti, ailəsi, uşağı, istiyəni, bütün millət Əlini ziyarət eləməlidir, onun qəbri üstünə getməlidir. Yerin sütunudu, göyün ləngəridi, Allahın əzizidi. Bunu biz harda gedif ziyarət eliyəjeyih?

İmam Hüseyn əleyhsalam dedi:

– Qardaş, o yerrəri tərpətmə, atamızın sirridi. Atamız özü tapşırır ki, soruşmuyun, verin ona, çıxın gəlin.

– Ə, – dedi, – yox e, mən ömrümdə razılaşmam.

İmam Həsən, canım fəda olsun, qeyzə gəldi, atı qaytardı. Gözdəri doluxmuş, ağlıya-ağlıya... İmam Hüseyn də buna minnətə atını qaytardı ki, qardaş, getmə, qardaş, getmə. Atı çapdı, kəsə yolu bildirdilər. Kəsə yolnan fırrandı, kəsdi bu şəxsin qabağını. Əlini qaldırdı:

– Dayan!

Həmən şəxs dayandı, minih də dayandı. Dedi:

– Ey şəxs, kimsən bilmirik, biz atamızın vəsiyyətini yerinə yetirdih. O əmanət sənə çatmalıydı, verdik. Axı o elə-belə əmanət döyül. Bizim atamız Allahın əzizidi, sirridi. İndi başqaları kimi o da dünyasını dəyişif, vəsiyyəti oydu, sizə çatmalıydı tabut, biz də ona əməl elədik. İndi başına dönüm, incimə, bircə şey soruşax! Bizim atamız harda dəfn olunajax, məzarı harda olajax? Əhli-beyti var, qızı, oğlu, gəlini gedib onu ziyarət eləməlidir. Mən də narahatam atamdan ki, harda olajax onun məzarı. Hara aparırsan, onun yerini de, apar. Sənnən işimiz yoxdu, Allah səni saxlasın.

Başynan işarə elədi ki, yox, deyilməz. İmam Həsən bir də təkrar elədi:

– Eşitmirsənsə, bir də təkrar eliyirəm. De hara aparılır? Hara gedir, harda dəfn olunajax?

Həmin adam başınan işarə eliyir ki, olmaz. Üçüncü dəfə soruşdu. Bir də inkar cavabını eşidəndə, atını yaxınlaşdırmışdı əl mənzili, elə atın üstündə əl atdı üzündəki niqaba:

– Əşi, bir üzünü aç görək kimsən, bir cavab ver da!

Atın üstündə atasını gördü. Bay, bay, bay, atın üstündə elə qeyznən dayanf ki, elə bil bu dəyqə İmam Həsəni neyliyə?.. Dedi:

– Oğul, mənim sirmə niyə əl apardın? Söz tapşırımdım mən. Niyə əl apardın?

İmam Həsən yerində quruyub qalıb. Dedi:

– Yaxşı, bir halda ki mənim sirmə əl apardın, onda deyim. Bilmək istəyirsənsə, evdə xeymədə ölən də məniydim, səhər tezdən gələn ərəb də məniydim, yəni yuyucu. Özüm yudum öz meyidimi. Tabuta qoyanda başdan tutan da məniydim, gözünüze görükmürdüm. Bilməy isdiirsən, bil. İndi inanmağın üçün eliyirəm.

Tabutun üzünü açdı, gördü atasının biri də ordadı. Dedi:

– Oğul, nə deyim, məni “sirri əl xafa” adlandırdılar, sirlər dünyası, sirlər xəzinəsi. Mənim sirmə ki, əl apardın, ayrı şey demirəm, ata kimi dilimnən nə qarğış çıxar? Get səni bəməkan olasan.

İmam Hüseynin qəbiri bilinir, İmam Əlinin qəbiri bilinir, peyğəmbərin qəbiri bilinir, amma İmam Həsənin qəbiri bu günə qədər bilinmir, heç kim də bilmir. Niyə? Atasının o sözüne tuş gəldi ki, bəməkan öl.

(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

QƏZƏBGÜNİ HƏZRƏT ABBAS

Bir qız iki gözdən kor olur. Bu eşidir ki, İmam Hüseyn şəfa verəndi. Deyir:

– Ya İmam Hüseyn, mənim bu gözdərimə şəfa ver. Sənə bir xalı toxuyaram, dünya-aləm yığıla, ona qiymət qoya bilməz.

Qız xalını toxuyur. Aparır İmam Hüseynin məzarının üsdünə salır. Allah nəhlət eləsin, bunu yezitdər eşidir. Casıdlar² gəlib yezidə deyir ki, İmam Hüseynin məqbərəsinin üsdünə bir xalı səriflər, ona layix döyül ey, sənə layix xalıdır. Üç pəhlivan atdanır gedir. Məqbərənin də qaroulçusu olur. Qaroulçuya deyillər ki, o xalını ver, şah isdiyir. Qaroulçu deyir ki, mən indi verəmmərəm, sabah gəlib aparın. Qaroulçu gəlib İmam Hüseynə deyir ki, ya İmam Hüseyn, axı gəliblər, xalını aparmaq isdiyillər. Deyir:

– Mən rəhmdaram, mən keçərəm. Mənim qardaşım Həzrət Abbas keçən döylü. Aparın salın onun məzarına.

Gecəynən xalını götürür, aparıb salır Həzrət Abbasın məzarının üsdünə. Bir az da deyir ki, indi gəlin aparın.

Səhər gəllilər, deyillər:

– Qoca, xalı hanı?

Deyir:

– Həzrət Abbasın məzarının üsdündədi. Gedin, götürün aparın.

Biri gəlir ki, xalını götürsün. Həzrət Abbasın məzarından bir qor çıxır, bunu nətəər vurursa, kül olur. O biri gəlir, onu da kül eliyir. Üçüncü bunu görüb qaçır. Gedib patcaha deyir ki, qibleyi-aləm sağ olsun, Həzrət Abbasın qəbrinin üstündəydi. İki nəfər getdi ki, götürsün, nətəər qor çıxdı, buları vurdusa, ikisi də kül oldu. Deyir, yaxşı, on dənə pəhlivan götür get. Onu da gedir, onunu da qəbrdən çıxan qor kül eliyir.

(Söyləyici: Cəbiyev Şaməddin Əliheydər oğlu, Ağsu şəhəri, təvəllüdü 1940, təhsilsiz, ixtisası bərbər).

ŞAH ABBAS VƏ QƏSSAB

Şah oğlu Şah Abbasın şah olduğu şəhərdə bir qəssab olur. Məqsədi, məramı nə idi, bilinmir. Bu qəssab hər əti kəsif tərəziyə qoyanda deyərdi: “Allah bilən yaxşıdı, şah qələt eliyir”. La ilahə illallah. Çuğul ölmür axı, bu söhbət uzanır: bir il, beş il, hətta gedir şaha da çatır. Çox adam risk eləmir gedə şaha deyə. Biri deyir:

– Şah, bir qəssab peydah oluf, cavan oğlandı. Əti kəsif tərəziyə qoyanda deyir: “Allah bilən yaxşıdı, şah qələt eliyir”. Bəlkə ona bir pisdiyiz-zadıız dəyif?

– Ə, – deyir, – vallah, mən nə elə bir adam tanıyıram, nə onun nəsilinə, nəcabətinə bir pisdiyim keçib. Bu niyə o sözü desin? Axı mən ədalətsiz adam olmamışam.

Bu kəlama görə, fikirəşir ki, bu oğlan məhv olmalıdı. Şah balaca adam döyül kü! Nə risknən deyir bunu! Amma sübut yoxdu, bir əsas yoxdu, bunu nəyin üstə edam elətdirsin? Odur ku, fikirəşir, bir çıxış yolu tapır. Qiyafəsini, üzünü-gözünü dəyişir, sayıl libasında, dilənçi formasında gəlir durur kənarında ağacın divində. Qəssab yaxşı qəssab idi, ha-

1 Qəzəbgün – qəzəbli

2 Casıd – casus

lal kəsib, halal satdığı üçün müştəriləri çoxuydu. Şah Abbas qırxda durub fikir verir, görür düz deyillər. Hər əti kəsif tərəziyə qoyanda, deyir ki, “Allah bilən yaxşıdı, şah qələt eliyir”. Ta millət alışmışdı bu sözə. Camaat seyrələndə şah yaxınnaşır buna.

– Salam.

– Əleykəssalam.

Deyir:

– Bajıoğlu.

Qəssab deyir:

– Bəli.

Deyir:

– Sənnən bir xayışım, bir təvəqqəm var.

Deyir:

– Buyur.

Deyir ki, mən kasıb adamam, çox külfətdiyəm. Uşaxlarım da, Allah kasıflığın üzün qara eləsin, bir ay, ay yarım olar ki, ət üzünə həsrətdi. Bir xəstə uşağım da var yerdə. Bu əmanəti götür girov, mən pulumu gətirəndə əmanətimi qaytararsan. (O vaxtı çəki vahidi girvəngə1 oluf). Mənə iki-üç girvənkə ət verərsən, aparam uşağın da nəfsini öldürəm, həm də o xəstə uşağım ət arzuluyur.

Ayə, qəssab üzüyə baxır, görür, ilahi, bu elə bir üzükdü ki, bütöv demək bir az şişirtmə olar, onun qiymətinə şəhərin yarısını alıb-satarsan. Şahdan qalmış üzükdü. Qəssab deyir ki, böyük məmuniyyətlə. Daxılı belə çəkir, şahın gözünün qavağında tulluyur ora, örtür. Əti çəkir, tərəziyə qoyanda şahın üzünə də deyir: “Allah bilən yaxşıdı, şah qələt eliyir”. Ayə, gənə şah qalır tərəddüd içində. Allah, mənim üzümə də deyildi bu söz!

Əti götürür, gəlir evə. Şahın ətə ehtiyacı var idi? Tulluyur bir tərəfə.

– Vəzir!

Vəzir gəlir.

Deyir:

– Vəzir, gedirsən, düzü-dünyanı axtarırsan, yerdədi, göydədi bilmirəm, mana bir mahir oğru tapırsan. Elə bir oğru ku, danışa-danışa kirpik çəkə, xəbərin olmuya.

Vəzir deyir:

– Ay şah, incimə, qadan alım, başına dönüm, qibleyi-aləm sağ olsun, bu bir az çətin işdi.

Deyir:

– Niyə?

Deyir:

– Hansı oğru gedər polis şöbəsinin rəisinə deyər ki, mən oğruyam? Oğrunu əl-əl axtarıllar. Mən kimə desəm, danacax oğruluğunu, deməz axı.

Deyir:

– Bilmirəm, nə yolnan tapırsan, tap, mana vacib lazımdı.

Deyir:

– Yaxşı.

İndi şah neyləmək istiyir? Oğru tapmaq, üzüyü ordan oğurlatdırmaq istiyir ki, qəssabı tutmaq üçün əlində əsas olsun. Soruşan olanda desin ki, tamahın güc eyliyif, qiymətdi üzük idi, özünə götürüb. İstiyir bəhanə tapsın.

1 Girvəngə – 400 qrama bərabər çəki vahidi

Vəzir çox axtarır, oğrulardan bir-ikisini tapır. Deyir ki, ə, gizlətmə ey. Sən filankəsin tanışsan, mən də vəzirəm. Qorxulu bir şey yoxdu. Şaha bir oğru lazımdı. Oğru deyir, düzünü axtarsan, vəzir, oğru başımız Gəncədə oturuf, bizim hamımızın ustadı o oluf.

– Mahir oğrudu?

Deyir:

– Vallah, kirpik çəkər, xəbərin olmaz.

Tərpənir onun üstünə. Deyir:

– Salamməleykim.

– Əleykəssalam.

Döş nişanının bilinirdi ki, vəzirdi. Deyir:

– Vəzir, xoş gəlmisən.

Deyir:

– Sağ ol.

Deyir:

– Üzr istəyirəm, sən oğrusanmı?

Deyir:

– Vəzir, qorxulu işdisə, yox.

Deyir:

– Ə, Quran haqqı, şahın ənamı var sana. Şaha oğru lazımdı, səbəbini maa da demiyif.

Deyir:

– Düzünü axtarsan, hə. Bir-neçə oğru mənim tələbəm oluf, mən örgətmişəm. Mahir oğru axtarırsansa, o mənəm. Danışa-danışa gözdən kirpik çəkərəm, xəbərin olmaz.

Deyir:

– Maa elə bu lazımdı, gəl bəri.

– Ayə, vəzir, qorxulu işdisə, məni aparma, sən Allah. Mənim qanıma vais olma.

Deyir:

– Yox e, gəl bəri.

Görür getməsə, cəllad çağırtdırax, zornan apartdırax. Nəysə, şahın yanına gətirir. Şah deyir:

– Ay bala, oğuruğu sən bacarırsanmı?

Deyir:

– Hə, şah sağ olsun, mahir oğruyam.

– Vəzir, sən işində ol.

İkisi oturur, ikilikdə söhpət eliyillər. Şah oğrunu yedirdir-içirdir, hamamladır, paltarını dəyişdirir, hörmət-izzət. Şah deyir:

– Oğul, bilirsən, səni hara göndərəjəm?

Deyir:

– Nədi?

Deyir:

– Bizim bazarı tanıyırsan da?

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Nə vaxtı gedirsən, get, filan nömrəli qəssab tükanını axtar tap. O tükanın daxilində bir üzüh var, onu gətir mana.

Deyir:

– Baş üstə!

Oğru istirahət eliyir. Oğrular bilillər, saat, məsələn, indiki dilynən desək, beşdə, altıda yuxunun şirin vaxtıdı, hətta keşikçilər də yatır o vaxt. Yəni yuxudan ayılmaq qeyri-mümkündü. Yuxunun bədahatlı vaxtıdı. Gözdüyür, həmən vaxt tamam olanda gedir, görür hər kəs yuxudadı. Hasardan aşır, gəlir həmən tükanı tapır. Amma şah da tapşırımışdı ki, pəncərə salamat olsun, qapı qırılmasın, divar sökülməsin. Nə yolnan girirsən, sən bilərsən.

Bunda ehtiyat açarrar varıydı, bəlkə, iki yüz dənə. Birini salır, açmır, ikincini salır, açmır, üçüncü, biri düşür. Qapını açır, girir içəri. Daxılı bəri çəkəndə götür, həə, orda nə sə parıldıyır. Çıxardır, görür qiymətdi bir üzühdü, qoyur civinə. Daxılı bağılyır, çıxır. Nə ayna qırılmıyır, nə qapı sınımyıf, divar sökülmüyüf, amma üzüh yoxdu.

Qəssaf gejë yatır, sabah durur gəlir. Birinci daxılı çəkir ki, amanatı yoxlasın. Çəkir ki, üzüh yoxdu. Allahım! Çönür qapıya, pəncərəyə, ora-bura, heş nə olmuyuf, amma üzüh yoxdu. Bu üzüh qeybə çəkilmədi, burdan kim apardı? Yerə-göyə, stolun altına, ora-bura, görür mümkün yoxdu. Üzüy, elə bil, bir parça çörəhdi, çəkilif göyə. Ay allah, bu nə işdi? Sən bilərsən, bizə agah döyül. Oğlan qalır çar-naçar.

Gəlir evə. Səhər işə gedəndə arvada deyir ki, nə göndərəjəm evə? Arvadı deyir:

– Uşaqlar deyir ki, ət yeməkdən diksinmişik (Qəssab evində nə olar: gündə ət, gündə ət).

– Bə nə arzuluuyur uşaqlar?

Deyir:

– Deyillər ki, evə büyün balıx göndərsin atamız, ürəyimiz balığ isdiyir.

Deyir:

– Nolar.

Bir torçu varıydı, axşamnan “Allah, Məhəmməd, ya Əli” deyif torunu atardı dəryaya, gedif evində yatar, sübh tezdən gəlif toru çəkərdi. İndi onun da qismətini, ruzusunu Allah verirdi. Beş dənə, on dənə, iyirmi dənə, əlli dənə, nə qədər balıx düşür çəkərdi, onu boşaldardı torvasına, gətirərdi bazara. Satardı, onun müqabilində bazarrığ eliyif evinə aparardı. Onnan dolanırdı balıxçı. Oğlan bunu bilirdi.

Dedi:

– Ə, onnan asand nə var ki.

Gəldi. Bu, üzüyün tərəddüdündədi, balıxçı da gəlif bunun tükanının böyrünnən keçir, yol burdandı.

– Balıxçı, bir əyağımı saxla.

Həm bir-birini tanıyırdı. Dayanır.

– Buyur, ay qəssaf, nə deyirdin?

Deyir ki, Allah bazarrığımı versin, balığımı sat, bazarrığımı elə, bax o bir cüt balığ saxlıyarsan. Haqqı nədi?

– Bu qədər.

– Ala. Sənnən artıx dərəcədə xayış eliyirəm, qayıdanda o balığ bizim evə ver, keç.

Deyir:

– Mənim gözüm üstə.

Bu gedir bir saat çəkər-çəkməz, balığımı satır, bazarrığımı da eliyir, qayıdır. Deyir:

– Qəssab, aparram ha balıxları.

Deyir:

– Apar ver.

Gəlir buların qapısının ağzınnan keçəndə qapını döyür.

– Kimsən?

Xanımnan-zaddan biri çıxır. Deyir ki, al, qəssaf göndərib, dedi evə veriləsidir. Arvad balığı alır, gətirir suyun qavağında balığın pulunu təmizdiyir, sonra qarnını yarıdır. Qarnını yarıv içini çıxardanda görür əlinə bir şey dəydi. Diqqətnən yoxluyur, görür bağırsağın içində dəmir. Belə baxanda görür qiymətdi üzüh çıxdı balığın qarnınnan. Deyir, balıx nədi, üzüh nədi, bu nə olan şeydi? Tez üzüyü suya çəkir, aparır qoyur şifanerin başına ki, əl dəyməsin.

Burda qəssabdan deyim. Qəssav elə ki gördü üzüh yoxdu, çox tərəddüd keçirdi. Alverini elədi, gənə deyir: “Allah bilən yaxşıdır, şah qələt eliyir”. Günorta nahar yeməyini evdə yeyirdi. Gəlir evə, elə vəziyyətdədi ki, elə bil, o dünyalıxdı. Arvadı deyir:

– A kişi, sən o dünyalıxsan, özünən xəbərin var? Bir güzgüyə bax, gör bu nə sifətdi, bu nə halətdi?

Deyir:

– A arvad, mənim başıma gələn heç kəsin başına gəlməsin.

Deyir:

– Nədi?

– Dünən bir sayıl, bir dilənçi gətirdi bir üzüh verdi əmanət. Dedi, uşaqlarım ətə həsrətdi. Elə yazıx sifətdə dedi, qaldım çar-naçar. Niyə də vermiyim? Üzüh yüz min dənə hələ ətin haqqını ödüyər. İki-üç gırvəngə ət verdim, üzüyü əmanət qoydu ki, pulumu gətirəndə üzüyü apararam. O üzüyü də mən daxilə tullamışam. Tükənin qarısı sınımyıf, pəncərə dağılmıyıf, barı sökülmyüf, o üzüyü necə ordan yoxa çıxıf? Qalmışam məhətdəl. İndi mən nəyin ağrısını doldurmuşam qarnıma? Sayıl ətin pulunu gətirəndə deyəjəh mənim amanatımı ver, aparım. Nə verim? Evimi-eşiyimi satsam, onun haqqını ödəmir. Elə-belə üzüh də qəbul eləməz. O üzüyün qiymətini bilir o. Deyəjəh sən üzüyü tamahnan oğurradın. Şaha şikaat eləsə, evim yıxıldı. Nağayrım mən?

Birdən arvadın yadına düşür, deyir:

– A kişi, a kişi, fikir eləmə. Göndərdiyin balığın qarnın yaranda bir üzüh tapdım onun qarnınnan. O üzüyü gətirim, onun yerinə iddia elə ki, bu üzühdü.

Deyir:

– Gətir görüm.

Arvad gedir üzüyü gətirir. Qəssab üzüyü öteri görmüşdü. Gördü, ayə, bu üzüyü o üzüyə çox oxşuyur! Deyir:

– Arvad, vallah, oxşarı var.

Deyir:

– Əşi, odu, o döyül, zornan ver ona ki, üzüyün budu, qardaş, məni şərə salma.

Deyir:

– Allah səni şad eləsin!

Qoydu civinə, dedi gənə bir xislətdən qutardım. Hələ ki, toxdadım.

Üzüyü də götürdü, çörəyini-zadı yedi, Allah hamını şad eləsin, şadyana qayıtdı tükəna. Tükəna çatan kimi, gördü budu e, həməni fağır adam gəlir. Şahın özüdü. Şah arxayındı ki, üzüh yoxdu. Niyə? Sözü birin qoyuf, birin unuduram. Bu oğru gətirdi üzüyü saha təqdim elədi:

– Şah, budumu?

Şah baxdı, dəhşətə gəldi:

– Sən bunu nə yolnan...

Dedi:

– Daa orası sənnih döyül. Üzüyün budumu?

Dedi:

– Bəli.

(Üzüh lazımdı da sənə, neynirsən, nətər gəldi). Oğlanı qəşəng yedirdir, içirdir, paltarını dəyişir, oğlanı bir şah kökünə salır. Deyir:

– Oğul.

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Mənim bir xayışım var.

Deyir:

– Nədi?

Deyir:

– Yeməh-işməhdən, ziyafətdən sonra sənnən bir dəniz gəzintisinə çıxajam. Ordan da qayıdanda, nədi sənin əziyyət haqqın, ənamın, verəjəm, razı gedəssən.

Deyir:

– Şah, məsləhətin nədi? Bekar adamam, hara deyirsən gedək.

Gəmiçiyə xəbər verillər ki, şah səyahətə çıxır, gəmini hazırta. Gəmiçi də yeməyi-icməyi böyründə gözdüyür ki, birdən şah gələr, mən tapılmaram. Göyertəni yuyur, oraburunu təmizdiyir, motoru xoda salır. Əl-əyaxda olur ki, şah gələne qədər gəmini hazırrasın. Şahı faytonnan, oğruynan bərabər gətirillər sahilə, dənizin qırağına.

Gəmiçi gəlir, şaha hesabat verir ki, şah sağ olsun, gəmi səyahətə hazırtdı.

– Hə, çox sağ ol, keç sükana.

Keçir sükanın arxasına. Heç kəs də yoxdu: bir oğrudu, bir də şahın özü. İndi orda şahın özünün, qonağının oturması üçün kreslo, yumşax stollar nəzərdə tutuluf. Şah oğruynan gəminin qırağında oturur. Gəmi bir xeylax gedir. Şah baxır ki, bir inni-cinni, heç kəs yoxdu. Deyir:

– Oğul.

Deyir:

– Bəli.

Deyir:

– Oğul, gətirdiyin üzüh buydumu?

Üzüyə baxır, deyir:

– Hə, şah. Niyə soruşursan ki? Guya tanımırsan?

Deyir:

– Yox, məqsədim var. Yəni bu üzühdümü?

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Qoy bunu balıxlar yesin.

Üzüyü dəryaya tulluyur. Oğru deyir:

– Şah, niyə belə elədin?

Deyir:

– Şahid olmaması üçün.

Sonra deyir:

– Balığın yekəliyinə bax, ay oğul. Bu, adamı diri udar ey.

Gəmi qəlbi, dəniz aşağı. Oğru deyir:

– Hamı?

Deyir:

– Ə, bir balığa bax ey, Allah haqqı, adamı diri udar.

Oğru belə əylir. Üzr isdiyirəm, şah bunun arxasından bir təpik. Göydə oğru soruşur:

– Şah, niyə?

Deyir:

– Şahid olmaması üçün.

Oğrunu da qərq eliyir dənizə ki, sübut olmasın ey. Qəssabı edam eləməyə əsas olsun. Yəni oğru sabah böyürdən çıxar ki, a kişi, niyə haksız yerə öldürürsən? O üzüyü mana oğurratdın da, mən gətirdim onu.

Gəmiçiyə xəbər elədi ki, gəmini qaytar sahilə. Gəmini fırradı, qaytardı sahilə. Şah düşdü. Fayton gözdüyüdü orda. Onu da deyim ki, oğlan balığın qarnından çıxan üzüyü gətirdi tükana. Bu tükana çatmaqda, şah sayıl libasında gəldi kəsdi tükanın qabağını. Dedi-yimiz kimi, indi on manat, on beş manat, üç girvəngə ətin pulu nə idi, onu uzatdı.

– Qəssab, ala, qadan alım, mənim amanatımı qaytar.

Qəssab pulu aldı. Ürəynən çəkdi daxılı, pulu tulladı ora, daxıldan da üzüyü götürdü. Dedi:

– Ay qardaş, buyur!

Şah gördü, heç tərəddüd eləmədi, üzüyü axtarmadı. Üzüh yerindəydi. Bəs bu oğru üzüyü hardan gətirmişdi? Şah getdi fikirə. Dedi:

– Yaxşı, maa iki girvəngə ət çək ver, ala bu da pulu.

Qəssab çöndü bir də dedi:

– Allah bilən yaxşıdı, şah qələt eliyir.

Şahın üzünə dedi gənə. Şah dedi, sənın atanı mən yandırım, sən də bax. Üzüyü aldı, qayıtdı şahlığa. Qırmızı geyindi. Qırmızı geyinif taxta çıxanda bilirdin ki, nəsə bir edam var, bir cinayətkar mühakimə olunajax. Odu ki, qasidlər atın belində dörd tərəfə xəbər yaydılar ki, ay camaat, tükani, bazarı dayandırın. Şahın meydanına yığılın, xəbər var.

Hamı yığıldı ora. Şah dedi:

– Get, cəllad, filan nömrəli tükanda qəssab var, onu götür gəl.

Getdilər qabaxlarına qatdılar, gətdilər oğlanı. Oğlan baş əydi, ehtiram elədi. Şahı nə tanıyırdı ki. Sayıl libasında görmüşdü onu.

– Şah, mənim üçün qullux!

Amma qəssab əyağ üstə əsirdi. Ürəyində dolandırdı ki, bu söyüşü eşidib, yəqin ona görə çağırıf. Dedi:

– Oğlan.

Dedi:

– Bəli.

Dedi:

– Sən də eşit, qoy camaat da bilsin. Sənnən bir söz soruşajam. Düzgün cavab verdin canın qutarıb. Verməsən, o cəllatdar, o qılınc, o da dar ağacı. Hansı maa sərf eliyir, onnan edam elətdirəjəm səni. Səhv danışsan, boynunu elə vurdurajam, bir damcı qanın yerə düşməsin. Mən özüm şahidiyəm söhpətin. Düz danışsan, sənə zaval yoxdu. Əksinə, sənə xeyləğ ənam verəjəm, razı salajam.

Deyir:

– Şah, buyur. Mən çalışaram düz danışım. Nətəər ki Allah düzdü.

Deyir:

– Sənin iki-üç gün bunnan qavax bir sayılan, bir kasıv adamnan üzüy əhvalatın oluf.

Oğlan gedir fikirə. Deyir, vallah, üzüh yəqin o üzüh döyül, əngələ düşdüm. Ürəyində çalix-balığa düşüf. Yüz fikir gəlir ürəyinə. Deyir:

– Hə, şah, oluf.

Deyir:

– Onu əvvəldən axıra kimi düzgün danışdın, canın qutardı. Düz danışmasan, boynun fərmandadı.

Deyir:

– Şah sağ olsun, mən düz danışajam. Harda ölümdü, harda qalımdı, daa o sizdiydi. İndi şaha maraqlıdı, bu üzüh hardan gəldi çıxdı qəssabın dükanına. Üzüyü tulladım dəyaya. Bu üzüh nə yolnan gəldi çıxdı qəssabın tükənina?

Deyir:

– Oğlan, danış. Düzün danışsan, zaval yoxdu.

Deyir:

– Şah sağ olsun, bir sayıl mana bir üzük verdi ki, amanat saxla. Ağır küflətdi adamam, uşaxlarım ətə həsrətdi. İki-üç girvəngə ət ver, aparım, olar nəfsini öldürsünlər. Biri də xəstə uşaxdı, bəlkə, heç bəriyili olmadı, oannıx oldu. Onun da tamahı qalması, nakam getməsin. Allah xatirinə, ət ver, aparım uşaxlar dilinə vursun. Mən də niyə vermiyim, o üzüh min dənə helə ətin əvəzi olardı. Tərəddüd eləmədən, Allah xatirinə, aldım, əti verdim. Şah sağ olsun, ertəsi gün gəldim, daxılı çəkdim. Birinci amanata baxırdım ki, amanat yerində olsun. Allah amanatıdı. Sayıl gələ, üzüyünü mən tapbaram. Çəhdim, üzüh yoxdu yerində.

Şah fikirrəşdi, aha, oğru üzüyü gətirdi, bəs sonra?

Deyir:

– Evdən çıxanda, üzr isdiyirəm, evin xanımına dedim ki, uşaxlar nə yeyəjəh bü-yün? Dedi ki, uşaxlar deyir ət yeməkdən çirginmişik¹, indi də balıx alsın, göndərsin ata-mız, balıx yeyəh. Dedim, çətin döyül. Balıxçı elə həmişə mənim tükənimin böyrünnən gedir, alif göndərəm.

Şah sağ olsun, elə ki üzüyü görmədim, mənə fikir götürdü ki, ay aman, bu üzüyün sahibi gəlib üzüyünü istəsə, di gəl bunun üzüyünü qaytar. Hardan tapım, verim? Mən bu fikirdəyəm, gördüm balıxçı gəldi. Hamı tanıyırdı torçunu. Tor atır, sabah gedif çəkir. Baxtına beş, on, iyirmi, əlli balıx düşür. Onu aparıf satır, uşağına çörək pulu eliyir. Mən də dayandırdım ki, ay balıxçı, ayax saxla. Dayandı. Dedim, bax o bir cüt balığı verərsən bizə, ala bu da hakqı. Balıxçı getdi balığı satdı, bazarığ eliyib geri qayıdanda dedi, qəssab, aparram balıxları, verəm. Dedim, apar, ver.

Balığı apardı, verdi evə. Mən günorta gedəndə, üzüh də yox idi. Fikir içindəyəm, elə bil ölüm düşüf. Getdim evə. Arvad gördü mən o dünyalığam. Dedi, noluf? Başıma gələn hal-hərəkəti mən sizə söhpət elədiyim kimi arvada danışdım. Arvad dedi ki, a kişi, sən göndərən balığın birinin qarnınnan üzüh tapbışam, gətirim onu verim, apar, ver.

Burdan beləsi şaha lazım döyüldü: dərya, balıq uduf. Qismətə bax, həmin balıx düşüf torçunun toruna, gəlib ürcah oluf qəssaba. Qəssab göndərif evə, balığın qarnını yaranda həmənn üzüh çıxıf.

Ta, burdan beləsi şaha lazım döyüldü, amma oğlan danışdı axıra kimi. Sayıl gələndə mən də mərdi-mərdanə daxılı çəhdim, üzüyü verdim. Dedim, o döyülsə də, vallah, bu üzüyü o adnan yeridəjəm, daa ələjsizam. Sayıl da üzüyünü aldı, getdi.

Şah dedi:

– Ay camaat, bu işi kim görə bilər?

Dedilər:

¹ Çirkinmək – iyrenmək

– Şah sağ olsun, Allahdan başqa heş kim. Sən işə bax ki, qəssabın tükənı, oğru o yolnan gələ-gedə, o üzüh dənizdə qərç ola, onu balıg uda, o balıgın da qarnınnan gələ üzük çıxa, o da qaytarıla, gələ öz sahibinə verilə. Allahdan başqa heş kim bunu edə bilməz.

Deyir:

– Oğul, get alverini elə, o sözü də ölənə kimi de. Allah bilən yaxşıdı, mən qələt eliyirəm. Üzüyü verən məniydım, amma mən səni öldürə bilmədim, çünki Allah izin vermədi. Sən düz deyirsən, Allah bilən yaxşıdı.

(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

QİSMƏT OLA, YA OLMAYA

Bir gün şahın tırı tutur, vəziri öldürdükmək istəyir, buna da səbəb axtarır. Deyir:

– Vəzir, yanıma gəl.

Vəzirin üzünə deyir:

– Vəzir, mənim başıma qiymət de.

Nə desin vəzir. Prezidentin müavini, ya naziri cəsarət eliyib bir söz deyə bilər? Vəzir qırx ilin vəziridi, dərin fikirə gedir. Deyir, buna mən nə deyim. Desəm ki, beş min manat. Deyəjək ki, bu boyda xəzinənin yiyəsinə beş min manat? Elə mənim başımdakı tacın dünya ağırlığında qiyməti var. Desəm, beş milyon. Deyəjək yaltaxlıx elədin. Bə nə deyim xoşa gəlsin?

Bu öz aləmindədi, fikirdədi. Şah deyir:

– Vəzir, deyirəm. Söz xoşuma gəlsə, oturanlar da təsdiq eləsə, xəzinəm üç yerə bölünəjək. İki payı mənim, bir payı sənin. Yox, təsdiqə yetirə bilməsən, dediyin söz (üzür isdiyirəm) qancığa məsəl olsa, savadlı adamlar təsdiqləməsə, onda sənin dediyin elə-belə çöldən-çölədi. Səni dar ağacından asdırajam.

Vəzir görür ölüm ayağıdı. Fikirrəşdi ki, əşi, qırx gün də yaşamağ işdi. Deyir:

– Şah sağ olsun, sənin başına qiymət qoymaq elə-belə iş döyül. Mana möhlət verməlisən, fikirrəşim.

Deyir:

– Nə qədər möhlət istiyirsən?

Deyir:

– Qırx gün.

Çönür böyründəki əyyanlara deyir ki, nə deyirsiniz? Deyirlər, olar, möhlət ver, ölüm ayağıdı. Bu adam ölüm qabağı, hec olmasa, qırx gün nəfəs alsın, fikirrəşsin. Deyir:

– Vəzir, get fikirrəş. Bir də təkrar eliyirəm, söz sübuta yetməliidi, təsdiq olunmalıidi. Böyrümdəkilər təsdiq eləməsələr, özüm də razı qalmasam, boynun fərmandadı.

O vaxt vəzirin on üç, on dörd yaşında qız uşağı olur. Çox dərrakəli qız olur, niyə ki, dünyagörüşünü vəzir verib buna. Qırx il vəzirlik az döyül. Olanı, olmazı, harda nə vəziyyətdən çıxmaq, təkinni söhbətdər. Qız uje götürmüşdü bu sözdəri. Yaşının az olmasına baxma, qız püxtələşmişdi, peşəkarlaşmışdı. Qız deyir:

– Dədə.

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Dədə, sən yaxşı halda gəlmədin evə. Bir şey olmuyuf ki?

Deyir:

– Yox.

Çayını-çörəyini, nə lazımdı, verir, (bağışla, üzür isdiyirəm) atasının yerini açır, yadır. Səhər üzünə xeyirənən açılınsın. Səhər açılarda durur əl-üzünü yuyur, çayını içir-eliyir. Qız görür, yox ee, atası “yox” deməknən döyül, bunnan dərđini gizdədir. Atası o dünyaynan hesablaşır, o dünyanın hesabın çəkir. Deyir:

– Ata.

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Ata, Allah hakqı, səndən elə üz döndərərəm! (Atası da onnan nəfəs alır). Bizim ata-balalıgımız pozular ha! Nə deyim ki, sən narahat olasan, dərđini deyəsən ey? Səni nə-sə düşündürür, amma demirsən, gizdiyirsən. De görüm, nədi? İşə də getmirsən. Xeyirdimi, nooluf? Bəlkə, şahla aranızda ziddiyyət var.

Deyir:

– Ay qızım, heş nə yoxdu. Sən bilmirsən, mən təmiz adamam? Mən elə iş görmərəm ki, geridəkilərə töhmət gələ. Amma bir dərđə düşmüşəm, qızım, onun əlacı yoxdu.

Qız deyir:

– Əlacsız dərđ yoxdu dünyada. Min dərđ var, min bir dərman. De görüm, nədi dərđin?

Deyir:

– Yox, yox.

Qız ərkəsöyünnük eliyir. Gah dizində oturur, gah boynun sıgallıyır, gah üzünən öpür. Könülə gətirir ey. Deyir:

– Dədə, Allah hakqı, deməsən, bax, özümə qəsd eliyərəm. De görüm, səni düşündürən nədi? Bax, sana deyim. Qırx ildi vəzr işdiyirsən, şahın sarayındasan. Şahınkı qədər olmasa da, onun yarısı qədər də sənin varın-dövlətin var. Balan, Allaha şükür, mənəm, dərrakəli uşağam. Başını aşağı eliyəcək bir iş eləməmişəm. Burda nə var ki? Sən nəyin fikrini eliyirsən? Mana de, mən də şerik olum.

Deyir:

– Qızım, Allah bu dərđi heş kimə verməsin. Tapılmaz bir cavab, sağalmaz yara. Belə bir sualda aciz qalmışam.

– Nə sualdı?

– Şah elə belə toparrama1 dedi, mənim başıma bir qiymət de. Mən nə deyim, a qızım? Beş min deyəmə, xoşu gəlməz. Əlli milyon desəm, deyəmək yaltaxlıg elədin. Az deyirsən, belədi, çox deyirsən, elədi. Nə deyim bəs? Qırx gün möhlət almışam. Mən onsuz cavab verəsi döyüləm, nə desəm də, şah razı qalmıyax. Qırx günnən sonra gəlib aparaxlar, edam eliyəjhələr. Amma belə şərti də var. Söz xoşuna gəlsə, sübuta yetirilsə, alimlər, üləmalar da onu təsdiq eləsələr, xəzinəni, deyir, uş yerə böləmə, bir payı da sənə ənam. Millətin içində şan-şöhrət, baş ucalığı. Amma cavab verəmməsəm, boynum fərmandadı.

Qız belə baxır-baxır, qəh-qəh çəkib güdür. Deyir:

– Qızım, niyə güldün? Mənim ölüm günümə gülürsən?

Deyir:

– Yox, ay ata, sənin vəzir işləyib təcrübəsizdiyinə, adi sualın qabağında aciz qalmağına güdürəm. İnana bilmirəm qırx ilin vəziri bu hasant suala cavab verə bilmir.

Deyir:

– Qızım, hardadı onun hasandı? Çətin sualdı bu.

Deyir:

1 Toparrama – qəfildən

– Ay dədə, Allah hakqı, onnan hasand sual yoxdu. Sən məni vədə vaxtı apar, mən şahın cavabını verim.

– Qızım, qıymaram. Mən onsuz da ölümə gedəjəm. Şah heş nəynən razılaşmaz. Dəqiq qiymət demək çətindi, qızım. Ona görə bizim daa tutar yerimiz yoxdu, ölümdü.

Deyir:

– Yox, sən məni apar, mən qiymət deyəjəm.

Allah sənin də dadına yetsin. Allah hamının işini, güzəranını qaydasında eləsin. Vəzir bir balaca rahatlanır. Ümid bəsdıyır ki, qızım cavab versə, bizim həyatımız xilas olur. Allah eləsin, cavab düz olsun.

Vaxt gəlir, qırx gün tamam olur. Qırx günün tamamında cəllatdar kəsir qapını.

– Vəzir.

– Eşidirəm.

– Hazırsan?

– Hazıram.

Qız tez keçir o biri evdə pal-paltarını dəyişir, tər-təmiz geyinir, tutur atasının əlinən, çıxır cəllatdarın qabağına. Cəllat deyir ki, vəzir, bu uşaq kimdi? Deyir ki, şahın sualına cavabı mənim qızım deyəjək. Deyir, birdən şah razılaşmaz. Deyir, razılaşar. Şaha cavab lazımdı, istər qız dedi, istər mən, fərq etməz. Deyəndə cəllatdar deyir ki, neynək, gəl gedək.

Qızı da, vəziri də götürüb gəlillər şahın hüzuruna. Taxtın üstündə oturub şah, vəzir-vəkil, ayrı vəzirləri də var idi, sarayın əyyanları da otururlar. Deyir:

– Vəzir, de görüm suala cavab tapılıbmı?

Deyir:

– Şah sağ olsun, cavab tapılıb, amma mən demiyəjəm, qızım deyəjək.

Deyir:

– Sən bilmirsən, qızın bilir?

Deyir:

– Şah, sən sualına cavab istə. İstər qız dedi, istər atası, nə fərqi var ki? Düzgün cavab olsun.

Deyir:

– Qızım, şərtimizi bilirsən? Söz tapılsa, sübuta yetirilsə, alimlər də onu təsdiqləsələr, xəzinə üç yerə bölünür: iki payı xəzinənin, bir payı sizin. Amma söz xoşa gəlməsə, sübuta yetirə bilməsəz, ikinizin də boynun fərmandadı.

Deyir:

– Orasın da bilirəm, şah sağ olsun.

Deyir:

– Yaxşı, de görüm.

Qız əlini vurur əlinə evdə güldüyü kimi ucadan qəh-qəhə çəkir, gülür. Şah bir az əsəbləşir. Deyir:

– Qız, niyə güldün? Burda nə gülməli iş var?

Deyir:

– Şah, əsəbləşmə. Sizin az düşüncənizə görə, dünyagörüşünüzün az olduğuna görə gülürəm.

– Niyə? Nə gördün mənim az düşüncəliyimi?

Deyir:

– Şah sağ olsun, şahın başının qiyməti altı-yeddi nəfərin içində deyiləjəhsə, daa o nədi ki. İrağ olsun, nökar döyül, nayib döyül, naxırçı döyül. Şahın başına qiymət deyilir, bunu bütün ələm bilməlidir.

– Bə nağarmalıyam?

Deyir:

– Sən car çək, hamı toplansın meydana.

Qasidlərə xəbər verir şah ki, car çəkin. Dükan, bazar hamısı bağlansın, bu gün şahın başına qiymət qoyulur. Özü də qiyməti on üç, on dörd yaşında qız uşağı deyir. Sən də, mən də maraxlanırx ki, ə, gedəh görək neçə deyəjhələr. Qız nə bildi, şahın başının qiymətini? Milyon deyəjhə, beş yüz milyon deyəjhə. Hamı maraxlanır. Meydan süpürülür, sulanır tər-təmiz. Şahın taxtı qurulur qəlbi, hündür bir yerdə, iki dənə də dar ağacı qoyulur. Qızı gətirillər. Şah deyir:

– Qızım, görürsən dar ağacını? Bayaxdan bir idi, indi iki oldu. Biri dədənin, biri sənin. Suala düz cavab verdin, qızıl, verə bilməsən, sübuta yetməsə, dar ağacı.

Bütün meydan dolur. Daa baxıllar ki, yebəyer hamı hazırda. Qız deyir:

– Şah, bunnan belə çağrılacaq adam yoxdu, gəlməyəcəklər ki?

Deyir:

– Yox.

Deyir:

– Elə bu da kifayət eliyər.

– Qızım, de görək, ürəyim çatdadı.

– Şah sağ olsun, sən də bil, qoy bu millət də bilsin. Sənin başının cəmi-cümlətəni bir abbası dəyəri var.

İndiki dilnən desək, iyirmi qəpik. Şah söykənmişdi, qamətini düzəldir, oturur. O cannıxdal adam, az qalır, taxtı qıra. Qəzəbinnən nervilənir, qalxır oturur. Deyir:

– Qız, sübut.

Yanı dediyin söz sübut olunsun. Deyir ki, sübut da verim. De görüm sənin əyannarın içində qiymət qoyan, o işə baxan adam var? Hamısı orda idi axı, indiki nazirər kimi. Əmtəəşünas dik qalxır ayağa ki, mən burdayam. Qız deyir:

– Mənim sizə sualım var. Deyin görüm bizim şəhərdə ağın metrəsi neçəyədi?

Deyir:

– Qızım, başqa yerdə nətərdi özləri bilər, bizim ölkəmizdə metrəsi iki qəpikdi.

Deyir:

– Şah, gördün. Bir az boylu-buxunnusan, uzaq başı, on metrə ağ gedər. On metir ağı da iki qəpiyə vuranda iyirmi qəpik eliyir. Əşi, sən bu imarətə-zada baxırsan? Əşi, bunnar burda qalajax ey. Xəzinə, mal-dövlət, ilxı, qoyun, əynindəki paltar, başındakı tac hamısı buralıxdı, ora gedəndə on metir ağdı.

Şah çatdıyır, ölür. Qız bu boyda şahdan, bu boyda vardan, bu boyda taxt-tacdan buna iyirmi qəpik rəva bilir. Qız deyir, şah, mən demirəm ki... Allah-taalanın buyurduğu odu. Hüzuruma on metir ağnan gəl. Heç o da olmasa, olar ey. Sadəcə, ayıb örtülsün deyər onu tələb edir.

Şah çönrə əyannara baxır, üləmalara, alimlərə.

– Qız düzmü deyir?

Bayaxdan heş kim cürət eləməzdi. Şah boyunlarını vurdurardı, nəslini kəsərdi. Qız deyənən sonra hamısı cürətdənib deyir:

– Şah, bu qız haqlıdı. Ayakqabımız, corabımız da burda qalasıdı, heş nə aparası döyülük.

Qız sifdə başdıyanda dedi, şah sağ olsun. Sənin başının iki cür qiyməti var. Onun biri camaat eşitsin deyər açıqda deyiləjək, amma birini heş kim bilməməlidir. Şəxsi sənin qulağına deyiləjək, özün biləssən.

Bunu deyənnən sonra bütün alimlər dedi ki, qız haqlıdı, cavab düzdü. Bir dənə qüsür yoxdu. Şah qənaətə gəldi ki, doğurdan, düzdü. İmaratı söküb aparmax mümkündü? Yoxsa taxt-tacı? Deyir:

– Bəs deyirdin ikincini də qulağına deyəjəm.

Deyir:

– Hə, o da var. Zəhmət çək, qulağını bir balaca yaxınnaşdır, deyim.

Şah belə əyilir, deyir:

– Qızım, de.

Deyir:

– Şah, ona da arxayın olma. O da qismət ola, ya olmuya.

Bayax iyirmi qəpiyə cırnadığınnan pis cırnıyır şah. Əlacı olsa, qızı parçalıyar.

– Qız, sübut elə.

Deyir:

– Şah, sübut göz qabağında. Qulağını bəri gətir, camaat bilməsin. Sən ovu sevən adamsan, gəzintini sevən adamsan. Çıxarsan ova, bir dərədə-düzdə vəhşi heyvan çıxar, atını da parçalıyar, özünü də parçalıyar, ətini yeyər, sür-sümüyün də tökülər dərəyə. Ələ gəlməz ki, gətirib on metir ağa da bükələr. O ağ hər kimə qismət olsa, o xoşbaxtdı.

Şah görür kü, qız haqlıdı. Xəzinədarı çağırır, deyir ki, get kəndiri tut, xəzinəni üç yerə böl. İki payı xəzinənindi, bir payı da dədə-balanındı. Dədə-bala qızılı daşıyıb tökülər evlərinə, qayıdıb gəllillər şahın yanına. Şah deyir:

– Vəzir, uşaq tək qalmasın deyə, səni gətirdirəm bura. Sən vəzirlikdən azad oldun.

Bu qız ölənə qədər mənim yanımda vəzir olajax. Hələ uşaxdı, ürəkli olsun deyə, sən də yanında ol. Sarayda ye-iç dolan, amma vəzirriyi sən yox, qızın eliyəjək.

(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

QARAÇI QIZI

Bir şah olur, bunun bir oğlu olur. Oğan cavan bir şahzadədi, evlənən vaxtıdı. Bir gün kəntdən keçəndə qaraçı düşərgəsi görür. Qaraçı qızı görür, vurulur. Gəlib anasına deyir ki, ay ana, məni evləndirmək istəyirsinizsə, filan kəndin qırağında bir qaraçı dəstəsi düşüb, alsaz o qızı alın. Almasaz, mən evlənmiyəcəm. Olsa o, olmasa, yox. Anası şaha deyib. Şah deyib, mən kim, qaraçı kim. Nə danışırsan? Oğlunu çağırıb deyir:

– Ay oğul, onlar qaraçıdı, onlar dilənir. Bizlə onlarınki düz gəlməz.

Deyir:

– Ay ata, olar bir söz deyim?

Deyir:

– Ay oğul, denən.

Deyir:

– Onlar niyə görə dilənir?

Deyir:

– Hər halda pula görə də.

Deyir:

– Pula görə dilənirsə, mənim atam şahdı, bütün ölkənin pulu bizdədi. Niyə dilənsin? Biz onu alağ, bu qədər var-dövləti olandan sonra o dilənməz.

Oğlan əl çəkmir, şah çar-naçar bununla razılaşır. Toy eliyib qızı gətirillər. Şəhərin qırağında mənzərəli bir yerdə bir imarət tikir, qız orda yaşayır. Bu oğlan hər gün ova gətirmiş, qız tək qalırmiş evdə. Bir gününəri qız yoldaşına deyir ki, səndən bir şey xayış eli-

yim. (Əri də bunu çox isdiyirmiş). Deyir, buyur, arvad, sən nə desən, mən can-başnan yerinə yetirərəm. Deyir:

– Olar ki, mənə beş-on dənə adam şəkli düzəltdirəsən?

Deyir:

– Nətər?

Deyir:

– Təxminən yarım metir enində, bir metir altmış santı, bir metir səksən santı hündürüyündə adam şəkli çəkdir.

Şah oğlu deyir:

– Nəyə lazımdı?

Deyir:

– Sən gedəndə mən tək qalırım, darıxıram. Heç olmasa, onlardan günümü keçirərəm.

Nəysə, şah oğlu rəssamlara deyir, on dənə adam şəkli düzəltdirir. Bir gün ova gedir. Ova gedəndə bunun başı ağrıyır, vaxtsız qayıdır. Qız da bilirmiş ki, bu, səhər çıxdısa, axşam gələcək. Şahzadə çıxan kimi şəkillərin birini evin bu küncünə, birini o biri küncünə düzürmüş. Əlinə bir cam alıb “Allah yolunda nəzir, Allah yolunda nəzir” deyib gəzirmiş. Şah oğlu bunu görüb deyir:

– Hə, atam düz deyirmiş ki, bunlar pula görə dilənmir. Dilənmək bunlarda adətdi.

(Söyləyici: Qəniyev Xanbala Firidun oğlu, Ağdaş rayonu, Məşəd küçəsi, təvəllüdü 1963, təhsili orta-ixtisas, ixtisası mədəniyyət işçisi).

ƏSL DOST

Söyləyicidən dilənməyin hansı inancla bağlı olduğunu soruşduqda bu nağlı misal çəkdi.

Keşmişdə bir tacir olur. Bu tacirin Allah sizinkiləri də saxlasın, gözünün ağı-qarası bir oğlu olur. Bu tacirin oğlunən bir öynə tapan, bir öynə tapmayan bir şəxs dosduğ eliyir. Demək, bu tacirin oğluna bir öynə tapıb-tapmayan oğlan minivalnı¹ vermirmiş ki, bu tacirin oğlu pul xəşdasın. Bu tacirin oğlu fikirreşir ki, ayə, pul məndə, qızıl məndə. Bu necə olur ki, bir öynə tapır, bir öynə tapmır, mənə minivalnı vermir ki, pul xəşdiyim. Bu işi mən atama deyəcəyəm. Gəlir atasının yanına.

– Ata, salam-mələyküm.

– Ələyküm-ət salam.

– Ateyi-mehraban, sən bilirsən ki, filən oğlan mənənən dosduğ eliyir. Bundan başa bilmirəm. Mənə imkan vermir ki, mən pul xəşdiyim.

Deyir:

– Bala, dedin? İndi mən də sənə deyəcəyəm, onda bilərik ki, bu sənənən dosduğ eliyir, ya düşmançılığ eliyir. Deyir, durursan, tufəngi, qatarı götürürsən, o dostunu da çağırırsan, çıxırsız ova. Filən yerdə bir dənə su cuvarı var, tək su suluyur. Qəsdən o su cuvarını atırsan, amma oğul, bunu bir sən bilərsən, bir Allah, bir də o dostun. Başqa heş kəs bilməsin ha.

İkisi gedir. Bu, dostuna deyir, sən o tərəfdən, mən bu tərəfdən. Tacirin oğlu qəsdən bu su cuvarını atr. Dosdunu çağırır ki, mənim qolum, qıçım belə olaydı. Quşa atırdım, getdi bu oğlana dəydi. Deyir:

– Qardaş, fikir eləmə.

– Qardaşağa, bəs bunu nətəər eliyək?

Deyir:

¹ Minivalni – diqqət

– Suyun ağzını bağlıyırıx belə. O su gedən yeri qazırıx, üsdünü torpaxlıyırıx, suyu da üsdünnən buraxırıx.

Nə başızı ağrıdım, mən dediyim kimi eliyillər, çıxıf gəlillər öyə. Atası deyir ki, oğul, neylədin? Deyir, ata, hal-hekayət belə. Heş kəs bilməsin. Bir Allah bilir, bir dosdum bilir, bir də mən. Deyir:

– Oğul, sənə bir söz də deyəcəyəm. Bir yaxşı qonaxlıq verirsən, kəntdə nə qədər adam var, siyahı tutub hamısını çağırırsan, o dosdunu çağırırsan.

Bəli, siyahı tutub hamını çağırır, o dosdunu çağırır. Bu görür ki, ə, bunu mən çağırırıya-çağırırıya bu da gəldi bura. Oğlan girir içəri.

– Salam-mələykü.

– Ələyküm-ət salam.

Tacirin oğlu deyir:

– Xoş gəlmisiz, amma bizim siyahımız var. Kimin adı siyahıda var, otursun, kimin adı siyahıda yoxdursa, xayıf eliyirəm dursun getsin.

Bu qonaxlıqda da hamı birdən gəlmir ki, beş-beş, üç-üç gəlir. Oğlan yenə söz alır. Deyir:

– Ay camaat, bayax da bu sözü dedim, indi də deyirəm. Xayıf də eliyirəm, bizim siyahımız var, mən siyahıynan adam çağırmışam. Siyahıda olmuyannar burdan getsin.

Oğlan dizini vurur yerə, tacirin oğluna deyir:

– Qardaşağa, bilirsən nə var? Əlini qoy döşüvə. Sən neynirsən işi qurdalıyır. (O vaxtı qolun üstündə dəsmal, haftavaynan əl suyu verirmişlər). Gətir camaatın əl suyunu ver, qoy çörəyini yesin, çıxsın getsin. Kim nə bilir ki, su nəyin üstündən gedir.

İndi, sənin ağrını alım, kim nə bilir ki, bu dilənmək hardan gəlir. Bizim işimizi bir Allah bilir. Ondan başqa heç kəs bilməz.

(Söyləyici: Rzayev Əhmədiyyə Qala Mirzə oğlu, Ağdaş şəhəri, Maşat küçəsi, təvəllüdü 1923, təhsilsiz, sənəti usta).

GƏLİNİN AĞSAQQALLIĞI

Bir kasıb kişi olur. Bir oğlu, bir arvadı, bir özü olur. Kişi kol qırır, satıb dolanırmiş. Qonşunun qızını oğluna alır. Qız gəlin gələndən sonra görür ki, bu ailədə ağız deyəni qulaq eşitmir. Deyir:

– Ay ata, gəl bu evdə bir nəfəri ağsəkqal seçək.

Kişi deyir:

– Seçək da.

Kişiyə təklif edirlər ki, ağsəkqallıq etsin. Kişi deyir:

– Mən olmuram.

Arvadı deyirlər, arvad razı olmur. Oğlana deyirlər, gəlini deyirlər, heç kim bu ağsəkqallığı üzərinə almaq istəmir. Kişi deyir:

– Qızım, bilirsən nə var? Ağsəkqallıq sözünü sən demisən, özün də ağsəkqal ol.

– Ay ata, mən sizə nətəər ağsəkqallıq eliyim?

Deyir:

– Yox.

Deyir:

– Onda dediyimdən çıxsanız, oturmayacam bu evdə. Nə desəm, ona bəli deməlisiz, nə desəm, onu yerinə yetirməlisiz.

Daha sonra deyir:

– Mən bu gecədən ağsəkqalamımı?

Deyillər:

– Hə.

– Bax, sabah gedirsiz işə. Əlinizə daş gəlsə, daşlıq eliyin. Yığın daşı, gətirib tökün həyətə. Kol gəlsə, kolluq eliyin. Nə bilim, odun düşsə, odunnuq eliyin. Anamız da ev işini görəcək.

Bir gün kişi əli boş evə gəlirdi. Yolda bir bağırsax görür. Deyir, axı gəlin tapşırmışdı evə əliboş gəlmiyin. Gedib bağırsağı vurur ağaca, gətirib atır damın üsdünə.

Patcahın qızı sabahısı dənizə çimməyə gedir. Patcah elannama verir ki, kimin başı görüksə, başı bədənən gedəcək. Şəhər əhli hamısı eşidir, qorxudan kim çölə çıxar?

Patcahın qızı gedir qızdarnan dənizə. Boynunda qızıldan qiymətli boyunbağı olur. Açıq qoyur paltarının yanında. Ley var ey, göydə süzür, o hərrənir, hərrənir, bu qızıl boyunbağımı götürür. Qızıl boyunbağımı dimdiyinə alıb aparır, evin üstündən uçanda bağırsağı görür. Ley boyunbağımı qoyur bağırsağın yanına, bağırsağı alır dimdiyinə, çıxır gedir.

Xəbər eliyillər ki, qibleyi-aləm sağ olsun, qızın boyunbağısı yoxdu. Ay dad, ay bidad. Kim görüb? Heş kim. Patcah elan eliyir:

– Kim qızımın boyunbağısını görsə, gətirsə, dünya malınnan qane eliyəcəm.

Bu kolqıran kişi çıxır evin üsdünə ki, bura bağırsax atmışdı, görsün ordadımı? Görür bağırsağın yerində qızıl boyunbağı var. Boyunbağımı götürür, düşür aşağı. Deyir:

– Ay gəlin, mən filan günü əliboş gəlirdim, yolda bağırsax gördüm. Onu ağaca vurdum, gətdim atdım damın üsdünə. İndi o bağırsağın yerində bir qızıl boyunbağı var, amma bağırsax yoxdu.

Gəlin deyir:

– Gətir bura.

Qoyur podnusa, üsdünə qırmızı çəkir. Deyir:

– Atayı-mehriban, bu patcahın qızımın boyunbağısıdır. Bax gedirsən patcahın binasına, camaat hamı yığılıb ora. Salam verirən, baş əymirsən. Yer görsətsələr otur, dindir-sələr din, dindirməsələr dinmə. Səni aparacaxlar patcahın hüzuruna. Onda deyərsən ki, qibleyi-aləm sağ olsun, bu podnusu sənə mənim gəlinim göndərib. Üç dəfə deyəcək sənə ki, nə isdiyirsən, de. Deyərsən ki, üç gün bizim işğımız yansın, patcah qarışıq hamının işığı sönsün. Eşitdin!

Deyir:

– Baş üsdə.

Boyunbağını bir podnusa qoyub gəlir. Patcah görür ayaq tərəfdən bir kişi gəlir, əlində podnus, üstündə qırmızı. Carçılara deyir ki, gedin o kişiyyə yol açın, qoyun gəlsin. O sözlü adama oxşuyur.

Kişini gətirillər saraya. Vəzir, vəkil, patcahın adamları yığılıb. Podnusun üstündən örtüyü qaldırırlar, görüllər qızın boyunbağısıdır. Patcah deyir, məni istəyən bu kişiyyə xələt versin. O qədər xələt yığılır, hədinnən artıq. Kolqıran deyir:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, isdəmirməm.

Deyir:

– De görüm, bə mənnən nə isdiyirsən?

Deyir:

– Patcah sağ olsun, sənin sağlığını.

Bir də deyir:

– Əşi, de görüm mənnən nə isdiyirsən?

Deyir:

– Sağlığını.

Üçüncü dəfə vəzir-vəkil kişiyyə deyir ki, əşi, bu dəfə də isdəməsən, boynun vurulacax. Üçüncü dəfə təklif eliyəndə deyir:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, mənim ağsəkqalım dedi ki, patcah qarışiq bütün şəhərin işığı sönsün, üç gün bizim işığımız yansın.

Deyir:

– Elə bu.

Deyir:

– Hə.

Deyir:

– Yazın, elannama verin, mən qarışiq bütün şəhərin işığı yanmasın.

Kişi gəlir evə. Axşam hamının işığı sönr, bircə bu evin işığı yanır. Axşam nahardan bir az keçmiş görür qapı döyülür. Gəlin qayınatasına deyir ki, get gör kimdi o. Gəlir. Qapını döyən deyir ki, sənin bəxtinəm, gəlmişəm. Deyir:

– Qoy gedim gəlinə deyim.

Gəlir gəlinə deyir ki, deyir bəxtinəm, gəlmişəm. Qız deyir, get denən lazım döyül, getsin. Gəlib deyir ki, gəlinim deyir ki, getsin, lazım döyül. Sabah axşam genə qapı döyülür. Bu dəfə gələn deyir, sənin dövlətinəm, gəlmişəm. Qız bunu da geri göndərir. Arvadnan kişi özünü yeyib-tökür ki, ay gəlin, Allaha bax, Tarıya bax. Bəxtivi isdəmədin, bu da dövlətimizdi. Bunu niyə qapıdan qaytarırsan? Deyir, əşi, ağsəkqal döyüləm? İsdəmirəm da. İki bular, bir gəlin didişillər. Gəlin deyir, get denən isdəmirəm. Sabah genə buların qapısı döyülür. Bu dəfə gələn deyir:

– Gəlmişəm, ağlınızam.

Gəlin deyir:

– Get denən ki, xoş gəlib, səfa gəlib. Gözüm üsdə yerim var. Aç qapını, qoy gəlsin.

Kişiynən arvad dalaşır ki, ay gəlin, bəxti isdəmədin, varı-dövləti isdəmədin, ağılı isdiyirsən? Ağıl neynirəm?

Deyir:

– Ata, mən isdiyirəm da.

Nəysə, Allah bulara verir, saray tikdirir. Patcah bir gün imarətindən baxırdı. Saray görüb vəzirdən xəbər alır ki, vəzir, o qıraqdakı saray kimindi? Deyir:

– Üç gün sənən işiq istədi ha, həmənin kişinin sarayıdı.

İndi sözüm nəyə gəlir. Qardaş, Allah insanın ağılı versin. Ağıl olmasa, insan həyatda heş nə eliyə bilməz. Mən də süfrədə dua eliyəndə deyirəm, Allah, balalarımın, məni isdiyən, yaxşı adamların ağılı, kəramətini ver. Ağıl olandan sonra dövlət, pul da olacax.

(Söyləyici: Cəbiyev Şaməddin Əliheydər oğlu, Ağsu şəhəri, təvəllüdü 1940, təhsilsiz, ixtisası bərbər).

ƏNGƏZİ YERİNDƏDİR?

Bir qaraçının evinə oğru gəlir. Arvad kişini qaldırır ki, ay kişi, yeləni² qaldırıblar, qəfti kimliyib ey kürümə³. Oğrular qıraqda durub baxırmış ki, görək nə deyillər. Kişi ucadan deyir ki, ağız, gör əngəz yerindədi. Arvad baxır, deyir:

– Hə, əngəz yerindədi.

Deyir:

– Əngəz yerindədirsə, hamısı gələjək yerinə, narahat olma, yıxıl yat.

Oğrular deyir ki, ayə, o əngəz nədirsə, qiymətli şeydi ey o. Gəlin sandıxdan götürdüyümüz bağlamı qoyax, onu götürək. Bağlamı gətirib qoyullar, onun yerinə əngəzi

1 əngəz – alət qabı. Keçi dərisindən hazırlanır. Dərinin tükünü təmizlədikdən sonra tərsinə çevirib alət qabı kimi istifadə edirdilər.

2 Çadırın kənarlarına çəkilən keçə

3 Qəfti kimliyib ey kürümə – Evə oğru girib ey.

aparıllar. Aparıb düzənlikdə töküllər, görüllər çəkişdi, kəlbətindi, mismardı, zındandı. Ələk qayıрмаq üçün alətlərdir. Orda da qoyub gedillər.

(Söyləyici: Əliyev Sovqat Qənbər oğlu, Bərdə rayonu, təvəllüdü 1951, təhsili 8 illik, sənəti tamada)

QARAÇIDAN BORC ALAN HÖKUMƏT

Qaraçıların hökumətə tabe olmuyan vaxtları olur. Bunlara təklif eliyillər ki, gəlin kalxoza yazılın. Bunlar sual verillər ki, yaxşı, kalxoza yazıldız, bizim xeyrimiz nə olacax? Deyillər ki, ayda sizə yüz manat veriləcək. Deyir:

– Onun hamısı bizə çatacax?

Deyillər:

– Yox. On manatı həmkarlara görə tutulacax.

Deyir:

– Həmkarlar nə olan şeydi?

Bunlara izah eliyillər ki, xəstə olsan, istirahətə getmək istəsən, o pulnan gedəcəksən. Deyir, sonra. Deyir:

– On manat vergi tutulacaq.

Deyir:

– O vergi nə olan şeydi?

Bunlara izah eliyillər ki, dövlətin ordusu var, polisi var, təşkilatları, qurumları var, onları saxlamaq üçün.

Deyillər:

– Elə bu qədər?

Deyillər:

– Yox, iyirmi manat da dövlət sizdən zayım¹ alacaq.

Deyillər:

– Yaxşı, bu ikisini başa düşdük, bəs bu zayım nədi?

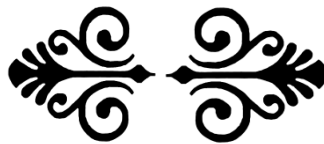
Deyir:

– Hökumət sizdən borc götürür, sonra qaytaracaxdı.

Qaraçılar qayıdır ki, biz qaraçıdan borc götürən hökumətə işləmək istəmirik.

(Bu lətifə Balakən rayonu Hənifə kəndində yerli sakində yazıya alınıb).

Toplayan: İlkin Rüstəmzadə

¹ Zayım – borc